

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

ƏZİZ ƏSRƏF OĞLU ŞƏRİFOV

**MÜASİR ŞƏRAİTDƏ VERGİ MÜNASİBƏTLƏRİNİN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ PROBLEMLƏRİ**

İxtisas: 5307.01 - « İqtisadi nəzəriyyə »

**İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın**

AVTOREFERATI

B A K I – 2 0 1 3

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin «İqtisadi nəzəriyyə -2» kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Əli Qulu oğlu Allahverdiyev
iqtisad elmləri doktoru, professor

Rəsmi opponetlər:

İrşad Əbdül oğlu Kərimov
iqtisad elmləri doktoru, professor

Xosrov Şərafəddin oğlu Kərimov
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat:

Azərbaycan Milli Elmlər
Akademiyası İqtisadiyyat
İnstitutu

Dissertasiya işinin müdafiəsi “30___” 10___ 2013-cü il saat 14⁰⁰-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün D 02.051 dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az.1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi 6, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin dissertasiya şurası.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “___” _____ 2013-cü ildə göndərilmişdir.

D 02.051 dissertasiya
şurasının elmi katibi,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

dos. Z.İ.Mustafayeva

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Son illərdə respublikamızda həyata keçirilən iqtisadi islahatlar vergi sistemində əsaslı dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Belə ki, vergi sistemi iqtisadiyyata təsir göstərilməsində, iqtisadiyyatın qabaqcıl sahələrinin inkişafının stimullaşdırılmasında dövlətin əlində real vasitəyə çevrilmişdir. İslahatların sonrakı mərhələlərinin həyata keçirilməsi bu məsələlərin elmi tədqiqindən, nəzəri, metodoloji-praktiki məsələlərinin kompleks həllindən çox asılı olduğunu göstərir. Bununla əlaqədar, həyata keçirilən islahatlar kontekstində vergi siyasətinin əsas istiqamətlərinin öyrənilməsi, onun ölkənin iqtisadi inkişafa təsirinin, vergi gəlirlərinin artırılması yollarının araşdırılması sahəsində yeni tələblər qoymuş və bu problemi müasir dövrün reallıqlarına uyğun tədqiq edilməsini zərurətə çevirmişdir.

Hazırda milli iqtisadiyyatın dinamik inkişafına təkan verən “məqbul vergitutma səviyyəsi”nin müəyyən edilməsi bir problem kimi qarşıda durur. Vergilərin könüllü ödənilmə səviyyəsinin artırılması üçün görüləsi işlər, vergi sisteminin optimal təşkilati strukturunun yaradılması, ümumi bəyannamə sisteminin tətbiqi, vergi güzəştləri sisteminin səmərəliliyinin artırılması, vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi yolları, vergi sisteminin Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması üçün keçilməli mərhələlər və sair kimi məsələlər ölkəmiz üçün həyati əhəmiyyətə malik olmaqla eyni zamanda həllini gözləyən nəzəri problemlərdir. Vergi sisteminin müasir şəraitdə iqtisadiyyatın tənzimlənməsində rolu və inkişaf problemləri haqqında çoxsaylı əsərlərdə vergitutmanın bir çox məsələləri ətraflı tədqiq olunmuşdur. Bu tədqiqatlarda büdcə-vergi sisteminin ayrı-ayrı üsürlərinə, iqtisadi inkişafın dövlət tənzimləyici alətləri və mexanizmlərinə ətraflı baxılsa da, vergi tənzimlənməsinin xüsusiyyətləri, büdcə gəlirlərinin makroiqtisadi göstəricilərlə əsaslandırılması və s. bu məsələlər kompleks şəkildə tədqiq olunmamış, nəzəri-metodoloji araşdırmaların əksəriyyəti konkret praktiki tövsiyələrə qədər tamamlanmamışdır.

Bütün yuxarıda sadalanan məsələlər müasir şəraitdə vergi münasibətlərinin inkişafı problemlərinə həsr edilmiş tədqiqat işlərinin aktuallığını müəyyən edir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Dissertasiya işinin yazılması zamanı müəllif respublika iqtisadçı alimlərindən – Ş.H.Hacıyev, Ə.İ.Bayramov, D.A.Bağirov, İ.H.Aliyev, A.F.Musayev, M.M.Sadiqov, V.T.Novruzov, Y.A.Kəlbəliyev, Ə.Q.Allahverdiyev, M.X.Meybullayev, M.X.Həsənlı, Q.N.Manafov, M.A.Əhmədov, İ.Ə.Kərimov, R.T.Həsənov, X.Ş.Kərimov xarici və postsovet iqtisadçı alimlərindən - A.Afontsev, V.Vasilyev, V.Yurinet, E.Yasin, İ.Mayburov, Y.Maxotayeva, M.Nikolayev, O.Meşer-

Yakov, D.Çernika, S.Sutirin, A.Vodyanov, D.Belousov, P.Tepluxin və s. alimlərin əsərlərindən istifadə etmişdir. Göstərilən alimlərin əsərlərinin əhəmiyyətini azaltmadan qeyd etmək lazımdır ki, bu əsərlərdə vergiqoymanın ayrı-ayrı nəzəri-metodoloji və praktiki istiqamətlərinə baxılsa da, bütövlükdə vergi sisteminin məzmunu və xüsusiyyətləri haqqında konseptual yanaşmalar, müasir şəraitdə vergi münasibətlərinin xarakterini müəyyən edən amillər, vergi sisteminin iqtisadiyyatın tənzimlənməsindəki rolu kompleks araşdırılmamış, vergi ödəyicilərinə inzibati yükün azaldılmasına dair beynəlxalq təcrübədən respublikamızda istifadə imkanları, vergiqoyma mexanizminin iqtisadi inkişafa təsirinin gücləndirilməsi istiqamətləri, vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi yolları dərinlən təhlil edilməmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi müasir şəraitdə vergi sisteminin inkişafı problemlərini müəyyən etmək və bu problemlərin həll edilməsi üçün tövsiyələr hazırlamaqdan ibarətdir. Dissertasiya işində qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin həll edilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- vergilərin iqtisadiyyatın tənzimlənməsində rolu haqqında nəzəri konseptual yanaşmaların təhlili;

- inzibati yükün azaldılmasına dair beynəlxalq təcrübənin təhlili və Azərbaycan Respublikasında ondan istifadə imkanlarının müəyyən edilməsi;

- vergi yükünün hesablanması üçün nəzərə alınmalı faktorların müəyyən edilməsi və hesablanma zamanı nəzərə alınmayan faktorların vergi yükünə təsirinin araşdırılması;

- vergi borcları probleminin təhlil edilməsi və onun səviyyəsinin azaldılması üçün tövsiyələrin verilməsi;

- vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin araşdırılması və onların iqtisadi artıma müsbət təsirinin artırılması üçün təkliflərin hazırlanması;

- vergi inzibatçılığının müasir səviyyəsinin qiymətləndirilməsi və onun inkişafı üçün tövsiyələrin verilməsi.

Tədqiqat işinin obyektini - Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi və dövlət büdcəsinin vergi gəlirləri təşkil edir.

Tədqiqat işinin predmetini - vergi sisteminin təşəkkülü, keçdiyi mərhələlər haqqında konseptual yanaşmalar, vergi siyasətinin elmi-nəzəri və praktiki problemlərinin tədqiqi, büdcə gəlirlərinin mövcud vəziyyətinin təhlili təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları. Dissertasiya işinin nəzəri və metodoloji əsasını Azərbaycanın, yaxın və uzaq xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərinin vergi sisteminin optimallaşdırılması, iqtisadiyyatın fiskal tənzimlənməsi problemlərinə həsr olunmuş əsərləri, vergitutma məsələlərinə dair Azər-

baycan Respublikasının qanunverici və normativ-hüquqi aktları təşkil edir. Tədqiqat işində müqayisəli iqtisadi təhlil, analitik təhlil, iqtisadi-statistik, müşahidə və balans metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya işinin yazılmasında informasiya bazası kimi Milli Məclisin büdcə və vergi siyasəti sahəsində qanunvericilik aktları, Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Dövlət Gömrük Komitəsi, Dövlət Statistika Komitəsi, Milli Bank və digər dövlət orqanlarının hesabatları və statistik məcmuələri, eyni zamanda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin, beynəlxalq təşkilatların hesabatlarından əldə olunan məlumatlar, İnternet şəbəkəsində mövzuya uyğun mövcud informasiyalar və s. istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Azərbaycan Respublikasında büdcə gəlirlərinin formalaşmasının müasir vəziyyəti təhlil edilmiş, vergi sistemində baş verən struktur dəyişikliklərin məqsədləri göstərilmiş və aparılan islahatlar bu məqsədlərə nail olma baxımından qiymətləndirilmişdir;

- vergilərin büdcə gəlirlərinin təmin olunmasında və iqtisadiyyatın dinamik inkişafında roluna baxılmışdır;

- vergi daxilolmalarının həcmi ilə vergitutma dərəcələri arasında qarşılıqlı əlaqələrin mövcudluğu araşdırılmış və tətbiq edilən yüksək vergi dərəcələrinin son nəticədə investisiya fəallığının azalmasına gətirib çıxaracağı iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmışdır;

- vergi ödəyicilərinin inzibati yükünün azaldılmasına dair beynəlxalq təcrübə araşdırılaraq sistemləşdirilmiş və bu təcrübədən Azərbaycan Respublikasında istifadə edilməsi üçün tövsiyələr verilmişdir;

- Azərbaycan Respublikasında vergi yükü hesablanarkən nəzərə alınmalı faktorlar daha geniş təsnifatda tədqiq və təhlil olunmuş, bu faktorların hesablama zamanı nəzərə alınması üçün metodika təklif edilmişdir;

- Vergi bəzələri problemi hərtərəfli təhlil edilmiş və problemin həlli barədə tövsiyələr irəli sürülmüşdür;

- tətbiq edilən vergi güzəştləri iqtisadi məqsədəuyğunluq və tətbiqin sadəliyi baxımından qiymətləndirilmiş və bu əsasda mövcud vergi güzəştlərinin təkmilləşdirilməsi üçün təkliflər verilmişdir;

- büdcə-vergi mexanizmini təkmilləşdirmək və bu sahənin fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq üçün bir sıra təkliflər işlənib hazırlanmışdır;

- qarşdakı dövr üçün büdcə gəlirlərinin artırılması istiqamətləri müəyyən edilmiş, vergi siyasətinin inkişaf perspektivləri müəyyən olunmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti vergi sistemi haqqında indiyə qədər mövcud olan nəzəri-konseptual yanaşmaların təhlili və sistemləşdirilməsindən ibarətdir. Tədqiqatdakı fikir və elmi-nəzəri ümumiləşdirmələrdən həyata keçirilən büdcə-vergi münasibətlərinin təhlilində, «Vergi sistemi», «Büdcə sistemi», «Maliyyə», «İqtisadi nəzəriyyə» kursları üzrə müvafiq mövzuların tədrisi prosesində istifadə edilməsi ilə bağlıdır.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti isə dissertasiya materiallarının AR-nın büdcə-vergi siyasətinin həyata keçirilməsində, eyni zamanda dissertasiyada irəli sürülmüş nəticələrdən, verilən təkliflərdən bu sahədə dövlət proqramlarının işlənməsində və həyata keçirilməsində, büdcə-vergi siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və nəticədə büdcə gəlirlərinin artırılması prosesində, bütövlükdə Azərbaycan Respublikasının vergi sisteminin təkmilləşdirilməsində istifadə edilə bilməsidir.

Tədqiqat işinin aprobasiyası. Dissertasiya işinin əsas müddəaları və irəli sürülən təkliflər 9 elmi məqalədə və 1 tezisdə dərc olunmuşdur. Bundan əlavə dissertasiya işinin əsas müddəaları və nəticələri Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində keçirilən seminarlarda, 3 respublika və 1 beynəlxalq elmi praktik konfransda məruzələr edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələrinin tətbiqi. “Müasir şəraitdə vergi münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi problemləri” üzrə işdə çıxarılan nəticələr və praktiki təkliflər Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyində büdcə-vergi siyasətinin hazırlanmasında istifadə olunması məqsəduyğun sayılmışdır (AR Maliyyə Nazirliyi 15.05.2013-cü il tarixli 03/03-02-187-3509 sayılı Arayış).

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən, ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Ədəbiyyat siyahısına dissertasiya işində istinad edilmiş 137 adda mənbə daxil edilmişdir. Ümumilikdə dissertasiya işinin həcmi 13 əsas və 5 əlavə cədvəl, 4 qrafik, 6 sxem, 3 diaqram, 1 şəkil və ədəbiyyat siyahısı da daxil olmaqla 189 kompüter çap səhifəsini əhatə edir.

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ

I FƏSİL VERGİ MÜNASİBƏTLƏRİNİN NƏZƏRİ- METODOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ

1.1. Vergi münasibətlərinin məzmunu və mahiyyətinə konseptual yanaşmalar

1.2. Müasir şəraitdə vergi münasibətlərinin xarakterini müəyyən edən amillər

1.3. Vergi sisteminin iqtisadiyyatın tənzimlənməsində rolu

II FƏSİL AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ VERGİ SİSTEMİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Azərbaycan Respublikasında vergi sisteminin formalaşması mərhələləri və vergi mühiti

2.2. Vergi yükünün azaldılmasına dair beynəlxalq təcrübədən Azərbaycan Respublikasında istifadə imkanları

III FƏSİL VERGİ SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1 Azərbaycan Respublikasında vergiqoyma mexanizminin iqtisadi inkişafa təsirinin gücləndirilməsi istiqamətləri

3.2. Müasir şəraitdə vergi sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və vergi inzibətçiliğinin təkmilləşdirilməsi yolları

NƏTİCƏ

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

1.Vergi münasibətlərinin nəzəri-metodoloji əsasları və onun xüsusiyyətlərinin tədqiqi. Burada klassik iqtisadi nəzəriyyələrlə yanaşı islam dinində vergilərə olan münasibət, müasir şəraitdə vergitutmanın fundamental nəzəri-metodoloji əsasları, təməl prinsipləri, vergi münasibətlərinin xüsusiyyətləri araşdırılır. Vergi sisteminin formalaşması, inkişafı və modernləşməsi xüsusiyyətləri araşdırılarkən vergitutma haqqında nəzəriyyələrin bir-birini əvəz etməsinin səbəbləri izah edilir, vergilərin iqtisadiyyatın tənzimlənməsində rolu haqqında nəzəri konseptual yanaşmalar müqayisəli təhlil edilir. Müxtəlif ölkələrin vergi sistemləri və vergi praktikası arasında olan fərqlərin izah edilməsi üçün yeni yanaşma (kriteriyalara bərabər əhəmiyyət verilməməsi) irəli sürülür və bütövlükdə bu prosesə iqtisadi inkişaf prizmasından baxılır.

A.Smitin və D.Rikardonun əsərlərində öz əksini tapan klassik nəzəriyyədə vergilərə hökumətin xərclərini ödəməli olan mərkəzləşmiş gəlirlərinin bir növü kimi baxılır, onun tənzimləyici funksiyası barədə fikirlər irəli sürülmür. O, vergitutma problemlərində ekvivalentlik və məmnunluq prinsiplərinin tərəfdarı olmuşdur. D.Rikardo vergilərin mahiyyətini təhlil edərək A.Smit kimi vergilər maliyyələşdirilən dövlət xərclərinin qeyri-məhsuldar olmasını qeyd edir.

Vergi münasibətlərinin inkişaf xüsusiyyətlərini tədqiq edərkən Keynes məktəbi tərəfindən vergilərin mahiyyəti daha aydın müəyyən edilir. Keynes məktəbinin baza müddəalarından biri - bazar iqtisadiyyatının tənzimlən-

məsində tələbin əsas rola malik olmasıdır, başqa sözlə, vergi dərəcələrinin artırılması tələbin azalmasına, azaldılması isə yüksəlməsinə gətirib çıxarır.

Ancaq XX əsrin 70-ci illərində bu nəzəriyyə artıq dövrün tələblərinə cavab vermir. Bu dövr inflyasiyanın yüksək səviyyəsi, istehsal resurslarının çatışmaması (neftin yüksək qiyməti), milli iqtisadiyyatların xarici faktorlardan əhəmiyyətli dərəcədə asılı olması ilə xarakterizə olunur. Yaranmış şəraitdə tələbin deyil, təklifin stimullaşdırılması məsələsi önə çıxır. Yaranmış yeni vəziyyəti Keynsin nəzəriyyəsi əsasında izah etmək və çıxış yolları tapmaq mümkün deyildi.

Təklifi bazar iqtisadiyyatının baza faktoru hesab edən yeni “təklif nəzəriyyəsi”nin iddiasına görə vergilərin azaldılması gəlirlərin artmasına aparıb çıxarır və belə şəraitdə əhalinin əmanətlərinin, sahibkarların isə kapital yığımının artması imkanları yaranır. Nəticədə, milli istehsal və gəlirlər artdığına görə büdcə gəlirləri də artır. Məhz bu əsasda, təklif nəzəriyyəsinin tərəfdarları investisiyaların stimullaşdırılması məqsədi ilə vergilərin azaldılması, progressiv vergitutmadan imtina edilməsi, vergi dərəcələrinin aşağı salınmasını müdafiə edirlər. Onların fikrincə, vergilərin azaldılması gəlirləri yüksəltdiyinə görə investisiyaların artması baş verir.

XX əsrin 80-ci illərində təklif iqtisadiyyatı nəzəriyyəsi geniş yayılmağa başladı. Bu nəzəriyyənin ən görkəmli nümayəndəsi məşhur «vergi əyrisini» təsvir və şərh etmiş Amerika alimi A.Laffer vergi daxilolmalarının iki faktordan: vergi daxilolmaları və vergi bazasından asılı olduğunu göstərən büdcə konsepsiyasını irəli sürdü. Bu konsepsiyaya əsasən vergi yükünün artırılması yalnız müəyyən həddə qədər, yəni vergiyə cəlb olunan milli istehsalın həcmi azaltmadığı ana qədər gəlirlərin artmasına gətirib çıxarır. Vergi dərəcələri bu həddi keçdikdə, onların artımı büdcə gəlirlərinin azalması ilə nəticələnir. Laffer əyrisindən məlum olur ki, vergi ağırlığının artırılması yığıma, investisiyalara, əmək məhsuldarlığına mənfi təsir göstərir. Vergilərin yüksəldilməsi investisiyaların, əsasən vergiqoymadan kənar sahələrə yönəldilməsinə səbəb olur. Vergilər yığını azaldır, bu isə investisiya fəallığına mənfi təsir göstərir.

Keynsçiliklə təklif nəzəriyyəsi arasında vergitutma məsələsi ilə bağlı ilk baxışdan ziddiyyətlərin olmasına baxmayaraq, iqtisadi sistemin həm də dinamik sistem olması baxımından, bu nəzəriyyələr bir-birini tamamlayır. Vergi dərəcələrinin aşağı salınması qısamüddətli dövrdə tələbin dəyişməsi və büdcə daxilolmalarının azalması ilə nəticələnir.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən vergi-dövlət və bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədi ilə vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi şəklində dövlət

büdcəsinə və yerli büdcələrə köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödənişdir. Vergitutma - qəbul edilmiş vergi siyasətinə uyğun olaraq vergi qanunvericiliyinin, vergilərin və yığımların elementlərinin, vergi münasibətlərinin iştirakçılarının təyin edilməsi və dəyişdirilməsi prosesidir. Konkret tarixi şəraitdə vergitutmanı təmin edən vergi metodlarının və alətlərinin məcmusu isə vergi mexanizmini təşkil edir. Vergi mexanizmi-vergi qanunvericiliyinin icrasına yönəlmiş təşkilati-hüquqi xarakterli bütün üsul və vasitələrin məcmusudur. Dövlətin vergi siyasəti və vergitutmanın idarə olunması üzrə fəaliyyəti vergi mexanizminin köməyi ilə reallaşdırılır. Vergi siyasəti isə dövlətin vergi sistemində təsir vasitəsi olmaqla iqtisadi sferada olan strateji və taktiki vəzifələrdən, həyata keçirilən siyasi-iqtisadi kursdan asılıdır.

Müxtəlif ölkələrdə vergi sisteminin fərqli olması onunla əlaqədardır ki, bu ölkələrdə eyni kriteriyaya bərabər əhəmiyyət verilmir. Məsələn, təşkilati sadəliyinə görə dolayı vergilər birbaşa vergilərdən qat-qat üstündür, ancaq “nəzarət oluna bilmə” və ödəmə qabiliyyəti prinsiplərinə görə onlardan geri qalır.

2. Azərbaycan Respublikasında vergi sisteminin formalaşması mərhələləri və vergi mühitinin əlverişliliyini müəyyən edən amillərin aşkar edilməsi. İşdə Azərbaycan Respublikasında vergi sisteminin formalaşması mərhələləri və mövcud vergi mühitini müəyyən edən amillər tədqiq olunur, vergi sistemində aparılan islahatların məqsədləri ona nail olunma imkanlarından və səviyyəsindən asılı olaraq şərh edilir.

Respublikamızın müasir vergi sistemi əsasən 1991-1992-ci illərdə, yəni bazar iqtisadiyyatına keçid və əsaslı iqtisadi dəyişikliklər dövründə formalaşmışdır. 1993-1996-cı illərdə respublikamızda bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olan vergi sisteminin formalaşması prosesi davam etmişdir. Azərbaycan Respublikasında 2001-ci ilədək vergi münasibətlərinin tənzimlənməsi istiqamətində müxtəlif vergi növləri haqqında ayrı-ayrı qanunlar mövcud idi və bu qanunlar aparılan iqtisadi islahatların tələblərinə artıq cavab vermirdi, bir çox hallarda isə azad sahibkarlığın inkişafı üçün süni maneələr yaradırdı. 2000-ci ilin iyul ayında uzunmüddətli və geniş müzakirələrdən sonra respublika parlamenti (Milli Məclis) tərəfindən beynəlxalq təcrübə və milli iqtisadi inkişaf strategiyası nəzərə alınmaqla Vergi Məcəlləsi qəbul edilmiş və 1 yanvar 2001-ci il tarixdən qüvvəyə minmişdir.

Vergi Məcəlləsinin qüvvəyə minməsi təkcə vergi sahəsində yeni bir mərhələnin deyil, həm də dövlət-sahibkar münasibətlərində yeni bir yanaşmanın əsasını qoydu. Bu vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və onun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması sahəsində həmin dövrdə atılmış ən başlıca addım hesab edilə bilər. Ötən 13 ildə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üçün

qəbul edilmiş əlavə və dəyişikliklər də məhz mükəmməl qanunvericilik bazasının yaradılmasına yönəlmişdir.

Vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinin mühüm istiqamətləri vergi yükünün aşağı salınması, vergi növləri üzrə inzibatçılığın daha da təkmilləşdirilməsi, vergi nəzarətinin səmərəliliyinin artırılması, vergi qanunlarının pozulmasına görə məsuliyyət tədbirlərinin sərtləşdirilməsi, vergi borclarının məcburi alınması işinin yaxşılaşdırılmasını əhatə etmişdir. 2008-ci il yanvarın 1-dən etibarən sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin "bir pəncərə" prinsipi üzrə qeydiyyatının aparılmasına başlanılmışdır. Bununla belə hal-hazırda da vergi sisteminin fiskal yönümü üstünlük təşkil edir, tənzimləyici və stimullaşdırıcı funksiya o qədər də inkişaf etməmişdir.

Azərbaycanın vergi sisteminin yarandığı dövrdən bəri əldə etdiyi uğurlardan biri onun beynəlxalq vergi sisteminə sıx inteqrasiya etməsi və keçid iqtisadiyyatlı ölkələr arasında islahatçı vergi sistemləri qrupuna daxil olmasıdır. Əlverişli investisiya mühitinin yaradılması sahəsində digər ölkələrlə iqiqat vergitutmanın aradan qaldırılması haqqında ikitərəfli sazişlərin tətbiqi çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Prezident İlham Əliyevin tapşırığı əsasında Azərbaycanda vergi yükünün azaldılması yolu ilə real sektorun təşviqi haqqında qanunverici qərar qəbul edilmiş, 2009-cu ildə vergi qanunvericiliyinə ciddi dəyişikliklər olunmuşdur. Nəticədə 2010-cu ilin yanvarından mənfəət vergisi 22 faizdən 20, fiziki şəxslər üçün gəlir vergisinin maksimal dərəcəsi 35 faizdən 30 faizədək azaldılmış, fərdi sahibkarlar üçün isə bu dərəcə 20 faizədək endirilmişdir. Bu tədbirlər iqtisadi fəallığın stimullaşdırılmasına yönəlmiş və onun sayəsində müəssisələrin gəlir və mənfəəti artmış, nəticədə vergitutma bazasının genişlənməsi hesabına dövlət büdcəsinə daxilolmalar artmışdır.

Biznes mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində son illərdə görülmüş işlərin səmərəsinin beynəlxalq aləmdə tanınması nəticəsində Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının layihəsi olan "Doing Business 2011" (Biznesin aparılması) icmalında Azərbaycan Respublikası ən islahatçı ölkə kimi qeyd edilmiş və "Doing Business" sıralamasında 97-ci yerdən 33-cü yerə yüksəlmişdir.

3. İqtisadiyyatın dinamik inkişafında vergi tənzimlənməsinin rolunun açığlanması

Tənzimləyici funksiya dövlətin vergi siyasəti qarşısında duran bu və ya digər məqsədlərin vergi mexanizmləri vasitəsi ilə həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Müasir dövlətlər iqtisadi alətlərin tam paketinə malikdir və bu alətlərin köməyi ilə iqtisadiyyatda olan mənfəət tendensiyaları zəiflətmək və depressiya mərhələsində impuls vermək mümkündür. Bu alətlərdən biri vergi sistemi

olmaqla vergi dərəcələrinin dəyişdirilməsi, güzəştlər vasitəsi ilə müəyyən sferalarda iqtisadi fəallığı tənzimləməyə imkan verir.

Hər hansı bir ölkənin vergi sisteminin xarakterizə edilməsi üçün onun təşkilati prinsiplərinin öyrənilməsi vacib olsa da yalnız bu prinsiplərə əsaslanaraq ölkənin vergiqoyma mexanizminin nə dərəcədə səmərəli olması və iqtisadi inkişafa təsiri barədə fikir yürütmək mümkün deyildir. Vergiqoyma mexanizminin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün bir tərəfdən onun qarşısında qoyulan tələblər araşdırılmalı, digər tərəfdən isə sistemin bu tələblərə nə dərəcədə uyğun olması qiymətləndirilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi qarşısında qoyulan tələblər dövlətin iqtisadi siyasətinə uyğun olmaqla, iqtisadi inkişafın dəstəklənməsinə, funksiyalar arasında tarazlığın təmin edilməsinə xidmət edir. Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikasının vergiqoyma mexanizminin bugünkü vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və onun iqtisadi inkişafa təsirinin gücləndirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi üçün hər şeydən əvvəl statistik materialların elmi təhlili əsasında vergiqoyma mexanizminin qoyulan tələblərə nə dərəcədə uyğun olması müəyyən edilməlidir. Bundan sonra isə vergiqoyma mexanizminin özünün funksiyalarını hansı dərəcədə həyata keçirdiyi sualına cavab tapılmalı, fiskal və tənzimləyici funksiyalar arasında lazımi tarazlığa nail olunub-olunmaması müəyyən edilməlidir. Bütün bu təhlillər zamanı hesab edirik ki, iqtisadiyyatda olan cari vəziyyət və növbəti onilliklərdə hansı dəyişikliklərin olacağı nəzərdən qaçırılmamalı və verilən bütün təkliflər gələcək iqtisadi inkişaf barədə proqnozlara istinad etməlidir.

Vergiqoyma mexanizminin təkmilləşdirilməsi öz-özlüyündə, digər iqtisadi tənzimləmə alətlərindən təcrid olunmuş şəkildə baş verə bilməz. Bunun üçün vergi siyasətinə qeyd etdiyimiz kimi makroiqtisadi siyasət və bundan irəli gələn büdcə-vergi siyasəti kontekstində baxılmalıdır. Vergi sistemi vergi boşluğunun ildən-ilə aşağı azalmasına nail olmalı, bununla belə büdcəyə səfərbər olunan vəsaitlərin həm zəruri istiqamətlərə ayrılmasına, həm də ayrılmış vəsaitlərin tam həcmdə təyinatına xərclənməsi üçün maliyyə nəzarətinin yüksək səviyyəsinə nail olunmalıdır. Maliyyə nəzarəti elə bir səviyyədə təşkil olunmalıdır ki, vergi ödəyicilərində onlardan toplanan vergilərin istisnasız olaraq öz təyinatına çatmasında heç bir şübhə olmasın. Yalnız belə şəffaf büdcə sistemi qurmaqla vergi siyasətinin əsas strateji hədəflərindən biri olan vergilərin ödənilməsinin könüllülük səviyyəsinin artırılması mümkündür.

4. Vergi sistemində baş verən struktur dəyişikliklərin büdcə gəlirlərinin formalaşmasına təsirinin qiymətləndirilməsi

Respublikamızda birbaşa vergilərin strukturunu inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisə etdikdə görürük ki, respublikamızın vergi sisteminin əsas fərqlər

ləndirici cəhətlərindən biri fiziki şəxslərdən gəlir vergisinin büdcə daxil olmalarında xüsusi çəkisinin az olmasıdır. Avropa ölkələrində vergi daxil olmalarının 30%-ə qədəri fiziki şəxslərdən gəlir vergisinin payına düşür. Respublikamızda isə 2011-ci ildə bu verginin xüsusi çəkisi 5,8% olmuşdur. 2002-2011-ci illərdə sözügedən verginin dinamikasını araşdırarkən 2002-2005-ci illərdə bu verginin xüsusi çəkisinin 12,1%-dən 15,4%-dək artmasını müşahidə edirik. Başqa sözlə, fiziki şəxslərdən gəlir vergisinin büdcə daxil olmalarında xüsusi çəkisinin azalması bu vergi üzrə daxil olmaların artım sürətinin, büdcə daxil olmalarının artım sürətindən əhəmiyyətli dərəcədə qalmışdır.

Azərbaycan Respublikasında vergi yükünün təhlilinə həsr olunmuş bəzi elmi işlərin araşdırılması göstərir ki, bu işlərdə dövlət büdcəsinin məcmu daxil olmalarının ÜDM-ə nisbəti göstəricisinə istinad edilir. Lakin respublikamızda büdcə gəlirlərinin formalaşmasının xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, Dövlət Neft Fondunun dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşmasında xüsusi çəkisi böyükdür (2005-ci il – 7,3%; 2008-ci il - 36%, 2009-cu ildə 50,9%, 2010-cu ildə 51,9% və 2011-ci ildə 57,3%) (cədvəl 1).

Cədvəl 1.

Dövlət büdcəsinin makroiqtisadi göstəriciləri (mln.manatla)

	2000	2005	2009	2010	2011
Ümumi daxili məhsul (mln.manatla)	4718,1	12522,5	35601,5	42465,0	51157,0
Büdcənin gəlirləri (mln.manatla)	714,6	2055,2	10325,9	11403,0	15700,7
Büdcə gəlirlərinin ÜDM-ə nisbəti, %-lə	15,1	16,4	29,0	26,9	30,7
Vergi daxil olmaları	592,3	1767,0	5128,2	5266,8	6395,3
Vergi daxil olmalarının ÜDM-ə nisbəti, %-lə	12,6	14,1	14,4	12,4	12,5
Vergi daxil olmalarının büdcə gəlirlərində Xüsusi çəkisi, %-lə	82,9	86,0	49,7	46,2	40,7

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2012, Bakı 2012, s.38-41, 396, 729, 816

Əgər Azərbaycan Respublikasında tədiyyəçilərə düşən vergi yükü göstəricisi dövlət büdcəsinin məcmu gəlirlərinin ÜDM-ə nisbəti kimi hesablanarsa, 2000-ci ildə vergi yükü göstəricisinin 12,6; 2005-ci ildə 14,1; 2009-cu ildə 14,4; 2010-cu ildə 12,4; 2011-ci ildə isə 12,5% olduğunu müəyyən etmiş olarıq. Lakin iqtisadiyyata vergi yükünü vergilərlə məcburi sığorta ayırımlarının cəminin ÜDM-ə nisbətinə görə hesablasaq, 2005-ci illə müqayisədə artım deyil, əksinə azalma müşahidə edirik (Bax: cədvəl 1).

Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyata vergi yükü hesablanan zaman nəzərə alınmalı digər xarakterik xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, ölkədə kənd təsərrüfatı istehsalçıları torpaq vergisindən başqa bütün vergiləri ödəməkdən azaddırlar.

Cədvəl 2

Azərbaycan Respublikasında təsərrüfat subyektlərinin üzərinə düşən vergi yükü barədə hesablamalar, mln. manat

	Göstəricilər	2005	2010	2011
1.	ÜDM, o cümlədən:	12522,5	42465,0	51157,0
2.	Kənd təsərrüfatı (<i>K/t</i>)	1152,1	2344,9	2736,4
3.	<i>Xüsusi çəkisi</i>	9,2	5,5	5,3
4.	Qeyri-formal iqtisadiyyat (QFİ)	1803,2	4161,6	4348,3
5.	<i>Xüsusi çəkisi</i>	14,4	9,8	8,5
6.	<i>K/t</i> və <i>q/f</i> iqt. Çıxılmaqla ÜDM	9567,2	35958,5	44072,4
7.	<i>Xüsusi çəkisi</i>	23,6	15,3	13,8
8.	Dövlət Neft fondunun gəlirləri (DNFG)	658,0	16309,3	19800,0
9.	DNF-ə daxil olan və vergiyə cəlb olunmayan vəsaitlər (DFNV)	636,3	15771,1	19146,6
10.	DNFG, <i>K/t</i> və <i>q/f</i> iqt. çıxılmaqla ÜDM (1-2-4-8)	8930,9	20187,4	24925,7
11.	Dövlət büdcəsinin gəlirləri (DBG)	2055,2	11403,0	15700,7
12.	Neft fondundan büdcəyə transferlər	150	5915,0	9000,0
13.	Büdcəyə vergi daxilolmaları (BVD)	1552,4	5266,8	6395,3
14.	Məcburi sosial sığorta haqları (MSSH), o cümlədən:	314,54	1109,3	1228,7
15.	BVD və MSSH-nin cəmi	1866,9	6376,1	7624,0
16.	Vergi yükü:			
17.	Büdcəyə vergi daxilolmalarının ÜDM-ə nisbəti, %-lə [13:1]	14,1	12,4	12,5
18.	Vergilərlə MSSH-nin cəminin ÜDM-ə nisbəti, %-lə [(13+14) : 1]	14,9	15,0	14,9
19.	Vergilərlə MSSH-nin cəminin <i>k/t</i> və QFİ çıxılmaqla ÜDM-ə nisbəti, %-lə [(13+14) : (1-2-4)]	19,5	17,7	17,3
20.	Vergilərlə MSSH-nin cəminin DFNV, <i>K/t</i> və QFİ çıxılmaqla ÜDM-ə nisbəti, %-lə [(13+14) : (1-2-4-9)]	20,9	31,6	30,6

Mənbə: Cədvəl Statistika Komitəsinin; www.taxes.gov.az; www.sspf.gov.az; <http://www.oilfu> - məlumatları əsasında müəllif tərəfindən müstəqil olaraq hesablanmış və tərtib edilmişdir.

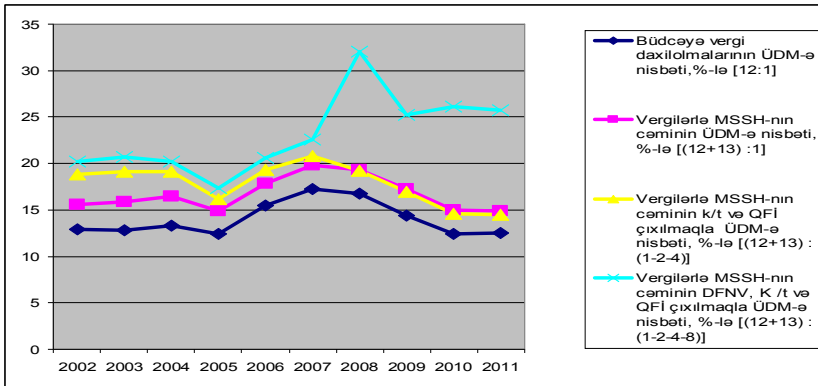
Cədvəldən görüldüyü kimi 2002-ci ildən başlayaraq kənd təsərrüfatının ÜDM-də xüsusi çəkisi azalır. Əgər iqtisadiyyatın bu sektorunun 2002-ci ildə ÜDM-də xüsusi çəkisi 14%-ə bərabər idisə, 2010-cu ildə 5,5%, 2011-ci ildə isə 5,3% olmuşdur (cədvəl 2).

Burada həm də ÜDM-in hesablanmasında nəzərə alınan, lakin vergiyə cəlb olunmayan qeyri-formal iqtisadiyyatı da nəzərə almaq lazımdır. Qeyd edilən həmin amillərin hamısı nəzərə alınarsa, ölkədə təsərrüfat subyektlərinə düşən vergi yükü 2005-ci ildə 19,5; 2009-cu ildə 20,4; 2010-cu ildə 17,7; 2011-ci ildə 17,3% olmuşdur. Başqa sözlə, göstərilən amillər nəzərə alındıqda, 2009-cu ildə rəsmi və real vergi yükü arasında fərq 18,1 idisə, 2010-cu ildə 5,3; 2011-ci ildə isə 4,8% bəndi təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikasında vergi yükü göstəricisi hesablanan zaman nəzərə alınmalı digər faktor Dövlət Neft Fonduna daxil olan mənfəət neftinin satışından daxilolmalar üzrə ÜDM-in vergiyə cəlb edilməməsidir. ÜDM-in bu hissəsi vergiyə cəlb olunmadığına görə iqtisadiyyat vergi yükünün kəmiyyəti barədə daha dəqiq məlumatların əldə edilməsi üçün hesab edirik ki, vergi daxilolmaları ilə sosial sığorta ayırımlarının cəminin kənd təsərrüfatında istehsal edilmiş və Dövlət Neft Fonduna daxil olan mənfəət neftinin satışından daxilolmalar üzrə ÜDM məbləğləri qədər azaldılmış ÜDM həcminə bölünməsi məqsəda uyğundur. Hər şeydən əvvəl, Dövlət Neft Fonduna daxil olan mənfəət neftinin satışından daxilolmalar üzrə ÜDM-in həcmi hesablanmalıdır. ABƏŞ-in verdiyi hesabatlarla əsasən 2008-2011-ci illərdə satışdan gələn gəlirlərin 3,3%-ni material xərcləri təşkil etmişdir. Bunu hesaba almaqla, 2008-ci ildə Dövlət Neft Fonduna daxil olan və vergiyə cəlb olunmayan lakin respublikanın ÜDM-in tərkibində nəzərə alınan vəsaitlərin 14053,6 milyon manat; 2009-cu ildə 9836,4; 2010-cu ildə 15771,1; 2011-ci ildə 19146,6 milyon manat həcmində olduğunu təyin etmiş olarıq. Əgər biz ölkədə vergi yükünün səviyyəsinə yuxarıda qeyd etdiyimiz amil nəzərə alınmaqla düzəliş etsək, onda ölkə üzrə iqtisadiyyata vergi yükü göstəricisi 2008-ci ildə 16,8-dən 32,0%-ə (15,2% bəndi); 2009-cu ildə 14,4-dən 25,2%-ə (10,8% bəndi); 2010-cu ildə 12,4-dən 31,6%-ə (19,2% bəndi); 2011-ci ildə 12,5-dən 30,6%-ə (18,1% bəndi) yüksəlmiş olur.

Lakin Qrafik 1.-dən də görüldüyü kimi Azərbaycanda təsərrüfat subyektlərinə düşən vergi yükü I variantda (Büdcəyə vergi daxilolmalarının ÜDM-ə nisbəti) 2008-2011-ci illər ərzində 16,8-dən 12,5-ə, II variantda isə (Vergilərlə MSSH-nin cəminin ÜDM-ə nisbəti) 19,3-dən 17,3-ə enmişdir. Buradan da bu nəticəyə gəlmək olar ki, məcmu vergi daxilolmalarının ÜDM-ə nisbəti iqtisadiyyata vergi yükü barədə real təsəvvür yaratmadığına görə bu

göstəricinin qeyd edilən məqsəd üçün istifadə olunması həqiqi mənzərəni tam əks etdirmir.

Qrafik 1. Azərbaycan Respublikasında müxtəlif şərtlər daxilində təsərrüfat subyektlərinə düşən vergi yükü

Hesablamalar zamanı nəzərə alınmalı amillərdən biri də qeyri-formal iqtisadiyyatda istehsal olunan ÜDM-in həcmi və onun vergi yükü göstəricisinə təsiridir. Statistika Komitəsinin məlumatına əsasən 2009-cu ildə qeyri-formal iqtisadiyyatda 3275,3 – 9,2%-i; 2010-cu ildə 4161,6 – 9,8%-i; 2011-ci ildə isə 4348,3 və ya ÜDM-in 8,5%-i istehsal olunmuşdur. Bu amilin düzgün nəzərə alınması üçün biz qeyri-formal iqtisadiyyatda vergi ödəyicisi kimi qeydiyyatda alınmış və ümumiyyətlə qeydiyyata alınmamış vergi ödəyicilərinin xüsusi çəkisi barədə məlumatlı olmalıyıq. Gizli iqtisadiyyatın vergi yükünə təsiri iki formada ola bilər. Əgər qeyri-formal iqtisadiyyatda vergi ödəyicisi kimi qeydiyyatda olan təsərrüfat subyektlərinin xüsusi çəkisi çoxdursa, onda bu vergi yükü göstəricisinin azalmasına gətirib çıxarır, əksinə olduqda isə hesablanmış vergi yükü göstəricisini süni şəkildə şişirdir. Belə olan halda, biz formal iqtisadiyyatın üzərinə düşən vergi yükünü hesablamaq üçün yuxarıda qeyd olunan düzəlişlərlə bərabər qeyri-formal iqtisadiyyatda istehsal olunan ÜDM-in həcmi məbləğində də düzəliş həyata keçirtməliyik. Bu halda biz iqtisadiyyata vergi yükü göstəricisinin 2009-cu ildə 17,0%; 2010-cu ildə 14,6%; 2011-ci ildə isə 14,5% olduğunu təyin etmiş olarıq.

Qeyd edək ki, hesabladığımız bu göstəricidə xətəyə yol verilməsi mümkündür. Çünki bildirdiyimiz kimi qeyri-formal iqtisadiyyatın strukturu barədə informasiyaya malik olmadığımız görə hesab edirik ki, digər ölkələrin analoji göstəriciləri ilə müqayisə edən zaman bu amil nəzərə alınmadan

hesabladığımız məhz sonuncu 14,5% səviyyəsində iqtisadiyyata vergi yükü göstəricisinə (2011-ci il üçün) istinad etmək daha məqsədəuyğundur.

Vergi yükü müəyyən edilən zaman nəzərə alınmalı faktorlardan biri də borclar problemidir. Qeyd edək ki, 2008-ci ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında bu faktorun bütövlükdə vergi yükünə təsiri böyük olmamışdır. Belə ki, 2011-ci ildə Xüsusi Rejimli Vergi Xidməti Departamentində qeydiyyatda olan vergi ödəyicilərinin (bu ödəyicilər respublika üzrə vergi daxilolmalarının 80%-ni verdiyinə görə onlar üzrə gəldiyimiz nəticələri respublikaya aid etmək olar) hesabladıkları vergilərin (maliyyə sanksiyaları və faizlər daxil) məcmu məbləği azalmalar nəzərə alınmaqla 1865,7 milyon manat, daxilolmalar isə 855,9 milyon manat olmuşdur. Əgər biz hesablamalar ilə daxilolmalar arasında olan fərqi yəni 1009,8 milyon manatı da ödəniş kimi qəbul etsək, onda 2011-ci il üzrə iqtisadiyyata vergi yükü göstəricisinin 29,7 % olduğunu müəyyən etmiş olarıq.

Makroiqtisadiyyat səviyyəsində hesabladığımız metodika ilə ayrı-ayrı tədiyyəçilər və tədiyyəçi qrupları üzrə vergi yükünün hesablanması üçün dövriyyə göstəricilərinə deyil, əlavə dəyər göstəricisinə istinad etmək lazımdır. Bu hesablama zamanı yaranan çətinlik ondan ibarətdir ki, hər bir tədiyyəçinin mənfəət vergisi bəyannaməsinə fərdi şəkildə baxılmalı və bəyannamədə əks olunan elementlər hesablama da düzgün nəzərə alınmalıdır.

Respublikada vergi yükü hesablanan zaman nəzərə alınma bilməyən faktorlar da diqqətə alınmalıdır. Bəzi vergi ödəyiciləri, xüsusi ilə də ictimai iaşə və pərakəndə ticarət sahəsində fəaliyyət göstərən vergi ödəyiciləri ƏDV üzrə qeydiyyatın tələb olunmadığı həcmə qədər dövriyyələrini azaltmağa məcbur olurlar. Çünki əgər onlar ƏDV ödəyicisi kimi qeydiyyata durarlarsa, aldıkları mallara görə bəzi hallarda mal satanlar tərəfindən hesab-faktura təqdim edilmədiyinə və ya faktiki qiymətlərdən aşağı qiymətlərlə tərtib edilmiş hesab-fakturalar təqdim edildiyinə görə ƏDV üzrə süni şəkildə şişmiş büdcə öhdəlikləri yaranır ki, bu da sahibkarlıq fəaliyyətinə olan stimulu aşağı salır. Beləliklə bu sahibkarlar vergidən yayınmaq məcburiyyətində qalırlar. Bu da nəticədə neqativ halların genişlənməsinə gətirib çıxarır.

5. Azərbaycan Respublikasında vergi qoyma mexanizminin iqtisadi inkişafa təsirinin gücləndirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi

Uzun illər ərzində vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi sahəsində aparılan elmi tədqiqatlar əsasən vergi dərəcələri və güzəştləri məsələlərini əhatə etmiş, vergi ödəyicilərinin üzərinə düşən inzibati yükün azaldılması bir elmi istiqamət kimi diqqətdən kənar qalmışdır. Son dövrlərdə inkişaf etmiş ölkələrdə, habelə Azərbaycan Respublikasının bu sahədə ixtisaslaşmış alimləri tərəfindən aparılan tədqiqatlar göstərir ki, vergi ödəyicilərinin üzərinə düşən

inzibati yükün azaldılması investisiyaların tətbiq edilməsinə vergi güzəştləri və vergi dərəcələrindən heç də az təsir göstərmir.

Bir çox ölkələr vergi qanunvericiliklərinə vergi ödəyicilərinin qanunvericilik üzrə əməl etmə yükündən azad edilməsi və ya əməl etmənin sadələşdirilməsi və eyni zamanda, vergi orqanlarının işinin azaldılması üçün müxtəlif hədlər tətbiq edirlər. Məsələn, vergi orqanları belə hədlərdən istifadə etməklə ƏDV məqsədləri üçün qeydiyyatdan keçməli olan vergi ödəyicilərini və tətbiq etdikləri vergilər üzrə ödəmələri və hesabatların təqdim edilməsini müəyyən edirlər.

Belə hədlərin tətbiq edilməsi vergi sisteminə həm pozitiv, həm də neqativ təsir edir. Belə ki, bir tərəfdən, belə hədlərin tətbiqi vergi gəlirlərinin itkisinə gətirə bilər, digər bir tərəfdən isə vergi ödəyicilərinin inzibati yüklərinin və vergi orqanlarının işlərinin azalmasına yardım edə bilər. Bununla bağlı, hədlərin tətbiqi zamanı bütün bu aspektlər, əsasən də biznesin əsas hissəsini təşkil edən kiçik vergi ödəyicilərinin inzibatçılıq yüklərinin azaldılması nəzərə alınmalıdır.

Düzgün qurulmuş vergi sistemi yalnız dövlətin maliyyə ehtiyaclarına olan tələbatlarını təmin etməməli, həm də vergi ödəyicilərinin sahibkarlıq fəaliyyətinə olan marağını artırmalı və eyni zamanda onları təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına həvəsləndirməlidir. Təsərrüfat subyektlərinə düşən vergi yükü dövlətin həyata keçirdiyi vergi siyasətinin nəticəsi olmaqla, vergi sisteminin keyfiyyət xarakteristikası sayılır. Son illərdə ölkəmizdə tətbiq edilən vergi qanunvericiliyinə edilmiş dəyişikliklər və vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi vergi ödəyicilərinin inzibati yüklərinin azaldılmasına yardım etməkdədir.

Vergi ödəyicilərinə düşən vergi ağırlığının getdikcə artırılması, o cümlədən vergi növlərinin sayının artırılması, vergi dərəcələrinin yüksəldilməsi, güzəşt və imtiyazların ləğv edilməsi və s. zamanı vergi sisteminin səmərəliliyi əvvəlcə artır, tədricən özünün maksimum qiymətini alır, sonra isə dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının həcmi kəskin aşağı düşür. Bu zaman büdcə sisteminin itkiləri əvəz edilməz olur. Ona görə ki, vergi ödəyicilərinin müəyyən hissəsi ya müflisləşir, ya da istehsalı kəskin olaraq aşağı düşür. Digər hissəsi isə bir sıra qanuni və bir çox hallarda isə qeyri-qanuni üsullardan istifadə edərək hesablanmış və ödənilməli olan vergilərin məbləğini minimuma endirməyə çalışırlar. Sonradan dövlət tərəfindən vergi yükünün aşağı salınması yolu ilə istehsalı dirçəltmək üçün illər tələb olunur. Təcrübə göstərir ki, vergitutmadan yayınmaq üçün real yollar tapan vergi ödəyiciləri vergi yükü aşağı salındıqdan sonra da vergiləri tam həcmdə ödəmirlər.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişafında keçid mərhələsinin başa vurulması və vergi inzibatçılığının bugünkü inkişaf səviyyəsi bizə əsas verir deyək ki, fiziki şəxslərdən gəlir vergisi üzrə köklü islahatların həyata keçirilməsi vaxtı çatmışdır. Bu islahatlar qanunvericilikdə öz əksini tapmış ümumi bəyannamə sisteminin tətbiq edilməsindən ibarət olmalıdır. Hesab edirik ki, bu sistemin uğurla tətbiq edilməsi üçün əvvəlcə maliyyə amnistisiyası haqqında qanun qəbul edilməlidir. Çünki maliyyə amnistisiyası haqqında qanun əsasında hər hansı bir tarixə gəlirlərin və əmlakın leqallaşdırılması həyata keçirilməzsə ümumi bəyannamə sisteminin səmərəli işləməsi mümkün olmayacaqdır. Fikrimizcə ümumi bəyannamə sisteminin uğuru maliyyə amnistisiyası haqqında qanunun hərtərəfli düşünülərək, milli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla hazırlanmasından və ciddi nəzarət şəraitində həyata keçirilməsindən çox asılıdır. Bundan başqa geniş ictimaiyyət qanunun müzakirəsinə cəlb edilməli, əhali arasında geniş təbliğat işləri aparılmalıdır. Ümumi bəyannamə sisteminin tətbiq edilməsi, vergi sisteminin keyfiyyətcə yeni mərhələyə daxil olmasını təmin etməklə, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması istiqamətində çox böyük addımdır.

Ümumi bəyannamə sisteminin tətbiq edilməsindən əvvəl fiziki şəxslərdən gəlir vergisinin dərəcəsinin aşağı salınması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bu azalma cüzi olmamalı, digər tərəfdən vahid dərəcə tətbiq edilməlidir. Fiziki şəxslərdən gəlir vergisinin mütərəqqi şkalası ləğv edilərək vahid və mənfəət vergisinin dərəcəsinə bərabər dərəcə ilə tutulması ümumi bəyannamə sisteminin tətbiqi ilə paralel həyata keçirilməlidir.

Respublikamızın vergi sistemində mövcud olan əsas problemlərdən biri vergi borclarının yüksək səviyyədə olmasıdır. Kommunal sektorda fəaliyyət göstərən “Azəriqaz”, “Azərenerji” üzrə yığımların aşağı səviyyədə olması, vergilərin, xüsusi ilə ƏDV-in isə yığım həcmindən asılı olmayaraq hesablanması vergi borclarının ilbəil artması ilə nəticələnir. Qeyd edək ki, ƏDV-in əvəzləşdirilməsinin alınmış mal və xidmətlərin dəyərinin ödənilməsi şərti ilə həyata keçirilməsi, onunla nəticələnir ki, “Azəriqaz” (birləşməyə qədər) və “Azərenerji” Dövlət Neft Şirkətindən aldığı mallara görə ƏDV əvəzləşdirməsi verə bilmir və büdcəyə olan borclar süni şəkildə şişir. Digər tərəfdən bu süni şəkildə şişmiş borclara görə faizlər hesablanır ki, bu da real vəziyyəti daha da təhrif edir. Hesab edirik ki, problemin real təsvirinin alınması üçün dövlət sektorunda fəaliyyət göstərən iri vergi ödəyiciləri üzrə ƏDV-in əvəzləşdirilməsinin bu verginin mahiyyətinə uyğun olan metodu, yəni ödənişlərin həyata keçirilməsindən asılı olmayaraq əvəzləşdirmənin tətbiqi məqsədəuyğundur.

Respublikamızın vergi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də dövlətin iqtisadi siyasətinə uyğun vergi güzəştlərinin tətbiqidir. Vergi güzəştlərinin əsaslı olması və iqtisadi artımın təmin edilməsinə gətirib çıxarması bu güzəştlərin qiymətləndirilməsi üçün əsas kriteriyalardan biridir. Bununla yanaşı tətbiq edilən güzəştlər kifayət qədər sadə olmalı və sui-istifadə hallarına yol verməməlidir.

Hal-hazırda ölkəmizdə tətbiq edilən və “investisiya təyinatlı” adlandırılan biləcəyimiz əsas vergi güzəştləri kənd təsərrüfatı istehsalçılarının torpaq vergisi xaric bütün vergilərdən azad olması və əhalinin əmanətləri üzrə ödənilən dividendlərin gəlir vergisindən azad olmasıdır. Bundan başqa dünya iqtisadi böhranı şəraitində maliyyə sektorunun dəstəklənməsi üçün banklar 2009-cu ilin yanvar ayından başlayaraq mənfəətin kapitalın artırılmasına yönəldilən hissəsindən vergi ödəməkdən azad edilmişlər.

Qeyd edək ki, birinci iki güzəştin tətbiq olunduğu illərin təhlil edilməsi göstərir ki, bu güzəştlərin tətbiqi mexanizmi kifayət qədər sadə olmaqla müvafiq olaraq kənd təsərrüfatının inkişafında və banklar tərəfindən cəlb edilmiş depozitlərin artmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Banklara verilən vergi güzəştinin tətbiqi mexanizminin sadə olmasını isə demək mümkün deyil. Bildiyimiz kimi banklar təşkilati hüquqi formasına görə səhmdar cəmiyyətlərdir. Mənfəətin kapitalın artırılmasına yönəldilməsi üçün bu mənfəət əvvəlcə dividend kimi səhmdarlara ödənilməlidir. Burdan bu nəticəyə gəlirik ki, banklara mənfəət vergisi üzrə verilən güzəştin tətbiqi mexanizmi xeyli mürəkkəbdir və buna görə də effektiv sayıla bilməz. Fikrimizcə bu güzəştin sadələşdirilməsinə ehtiyac var. 2010 və 2011-ci illərdə uzunmüddətli kreditləşmədən əldə edilən mənfəətin vergidən azad edilməsi hesab edirik ki, maliyyə sektorunun daha effektiv dəstəklənməsinə şərait yaratmış olar.

6. Vergi sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi yollarına dair tövsiyələrin işlənməsi

Ötən bir neçə il ərzində Azərbaycan Respublikası vergi inzibatçılığı sahəsində böyük irəliləyişlərə nail olmuşdur. Bununla belə, vergi inzibatçılığında bir sıra məsələlərin ciddi şəkildə təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasında audit seçimi hələ də subyektivdir və risk idarəetmə üsulları əsasında restrukturizasiya və reorientasiya aparılması tələb olunur. Bundan başqa biznes və sənaye praktikaları sahəsində təcrübə bazasının inkişaf etdirilməsinə ehtiyac vardır. Həmçinin əksər inkişaf etmiş vergi sistemlərinə xas olan bir sıra icbari səlahiyyətlər VN üçün təmin edilməmişdir. Bunlar vergi bəyannaməsini təqdim etməyən və yaxud bəyannamələri təqdim etməyi dayandıran şəxsləri aşkarlamaq, üçüncü tərəfin məlumatlarına çıxış imkanını yaxşılaşdırmaq, vergidən yayınma hallarını

aşkarlamaq və ya çatışmazlıqların qiymətləndirilməsinin genişləndirilməsində nazirliyin səlahiyyət və effektivliyini səbəbsiz yerə məhdudlaşdırır.

Eyni zamanda, sui-istifadə hallarının qarşısının alınması üçün bu səlahiyyətlər üzərində nəzarət olmalıdır. Məsələn, üçüncü tərəf barədə məlumatlar müvafiq agentliklər tərəfindən real vaxt rejimində təqdim oluna bilər və bu halda vergi işçilərinin bu cür məlumatları selektiv şəkildə tələb etmək seçimi olmamalıdır. Nazirlikdə daxili şikayət (apelyasiya) sistemi adi tabeçilik sisteminin daxilindədir. Onun ümumi idarəetmə iyerarxiyasından müstəqil olmasına ehtiyac var. Hesab edirik ki, bu prosesin həqiqətən obyektiv və müstəqil olmasının təmin olunması ölkədə könüllü əmələmə səviyyəsinin artmasına çox müsbət təsir göstərə bilər.

VN-in vergi inspektorlarının subyektiv qərar qəbul etmə səlahiyyətlərinin azaldılması, vergi rəsmiləri və vergi ödəyiciləri arasında ünsiyyəti minimallaşdırmaq sahəsində gördüyü tədbirlər təqdirəlayiqdir.

Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda vergi ödəyicilərinin riayət etmə səviyyəsi aşağıdır və bu göstəricinin ciddi şəkildə yaxşılaşdırılmasına ehtiyac vardır. Bu cür aşağı riayət etmə səviyyəsi biznes icması, potensial sərmayədarlar və bütövlükdə cəmiyyət üçün ciddi problemlər törədir. Bu ədalətli rəqabətə müdaxilə edir, vergi inzibatchılığına və həmçinin ümumilikdə hökumətə inamın itkisinə səbəb olur və sərmayədarların qeyri-bərabər hesab etdikləri fəaliyyət sahəsinə daxil olmasının qarşısını alır.

VN yorucu sənədləşmə işini və vergi ödəyicilərinin çəkməli olduğu riayət etmə xərclərinin azaldılması istiqamətində ciddi addımlar atsa da, bu sahədə bir çox işlər görülməlidir. Vergi ödəyicilərinin vergi qanunvericiliyinə riayət etmək üçün çəkməli olduğu birbaşa və dolaylı xərclər qeyri-neft sektorunda artımın qarşısını alır. Hər hansı vergi sistemində riayət etmək üçün səylərin və resursların müəyyən olunmuş məqsədəuyğun səviyyəsi zəruridir. Müəyyən mənada bu, riayətçılığın təmin edilməsi məqsədilə biznes sektorunda sağlam rəqabəti yaxşılaşdıracaq həvəsləndirici tədbirlər ola bilər.

Azərbaycan dövləti kölgə iqtisadiyyatının miqyası, nisbətən aşağı riayət etmə səviyyəsi və gəlirlərin az bəyan edilməsindən narahatlıq duyur. Əgər yığım sistemləri etibarlı olmazsa, effektiv ödəniş ciddi məsələyə çevrilir və vergidən yayınma halları geniş yayıla bilər. Misal üçün Azərbaycanda bir çox orta ölçülü firmalar sadələşdirilmiş sxem altında gizlənilir. Eynilə bir çox ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycan hökuməti də vergi ödəyiciləri üçün könüllü riayət etmənin cəlb ediciliyini artırmaqla yanaşı, gəlir yığım sisteminin effektivliyinin yüksəldilməsi yollarını aramaqdadır.

Bir çox ölkələr səmərəlilik, effektivliyi yaxşılaşdırmaq və vergi ödəyicilərinin üzərinə düşən riayət etmə yükünü azaltmaq üçün sosial təminat haqqı yığımlarını vergi administrasiyalarına inteqrasiya ediblər. Hesab edirik ki, hökumət sosial ödənişlərin yığımina görə məsuliyyəti VN-ə ötürməyi nəzərdən keçirməlidir. Bu cür ödənişləri vahid vergi ödənişi formasında konsolidasiya etməklə onlar üzərində nəzarət işlərinin daha yaxşı təşkil edilməsi mümkündür. Bu addım vergi ödəyicilərinin vergi hesabatı və ödəniş yükünü nəzərə çarpan səviyyədə azaldacaq və Sosial Müdafiə Fondunun (SMF) məhdud resurslarının VN-ə yönəldilməsinə imkan verəcəkdir.

Vergi inzibatçılığının yaxşılaşdırılması üçün strategiyada olan üçüncü element VN əməliyyatlarının xərcini gəlirlərə münasibətdə ölçülərək azaldılmasından ibarətdir. Ümumən, səmərəlilik artdıqca xərclər azalır. Ofislərin nəzərə çarpan səviyyədə rasionallaşdırılmasına və bir çox əməliyyatların avtomatlaşdırılmasına baxmayaraq, vergi inzibatçılığı xərcləri və VN tərəfindən bunun üçün ayrılmış resursları daha da yaxşılaşdırmaq mümkündür.

Azərbaycan Respublikasında müasir risk idarəetmə yanaşmasının təcridən həyata keçirilməsinə ehtiyac var. Riskin idarə edilməsinin hər bir funksiyanın planlaşdırılması və icrasına inteqrasiya edilməsi üçün qabaqcıl beynəlxalq təcrübələrdən istifadə edilə bilər. Məsələn, səyyar audit üçün bəyannamələrin seçimi zamanı auditin aparılmasına sərf olunan vəsaitin müqabilində əlavə hesablanacaq mənfəət vergisi, ödəyicilərin seçilməsi üçün istifadə olunan meyar və metodologiyanın əsasında dayanmalıdır. Düzgün seçilməmiş metodologiyalardan istifadə edilməsi dəyərli resursların israfçılığına gətirib çıxarır və gəlir imkanlarını azaldır. Riskin təhlili, yəni hər bir təcrübənin potensial gəlirlərə münasibətdə risk və xərclərinin ölçülməsi bütün proseslərin müəyyən edilməsi və ya dəyişdirilməsi üçün təlimat rolunu oynamalıdır və əməliyyatların təhlükəsizliyini yüksəltmək və tamlığının pozulmasının qarşısının alınmasında əlavə üstünlüyə malikdir.

Azərbaycan Respublikasında vergi əməkdaşlarının subyektiv qərar qəbul etmə imkanlarını azaltmaq və onların vergi ödəyiciləri ilə təmaslarını azaltmaq üçün VN biznes proseslərinin modernləşdirilməsini həyata keçirsə də, korrupsiya ciddi problem olaraq qalmaqda davam edir. Yoxlanılmamış məlumatlar onu göstərir ki, hətta həqiqi əməliyyatlar üzrə ƏDV ödənişlərinin qaytarılması çox çətindir. Özəl sektorla görüşlər zamanı müəyyən edilmişdir ki, idxal olunan malların hesab-fakturada az göstərilməsi ödənilməli olan idxal rüsumları, ƏDV və sərəhəddə ödənilməli olan digər vergiləri azaltmışdır. Bu da öz növbəsində, müvafiq anbarlarda fiziki olaraq mövcud olan malın həcmi (dəyəri) ilə vergi müfəttişləri tərəfindən əldə edilən sənədlərdəki (həcm) dəyər

arasında fərqi yaranması ilə nəticələnmişdir. Bu, fırıldaqçılıq və korrupsiya üçün geniş imkanlar açır.

Azərbaycan Respublikasında son illərdə vergi inzibatçılığı sahəsində aparılan islahatların nəticələrini ümumiləşdirərək qeyd etmək olar ki, bütövlükdə, həm yerlərdə, həm də baş idarənin işində böyük irəliləyiş var. Yerlərdə ofislərin sayı xeyli dərəcədə azaldılaraq nəticədə resurslar və işçi heyətinə qənaət edilmiş və əməliyyatlar nizama salınmışdır. Bir neçə hal istisna olmaqla, bütün səviyyələrdə nəzarətin miqyası məqsədəuyğun səviyyədədir. Funksional tənzimləmələr qabaqcıl beynəlxalq təcrübələrə uyğundur. Kompüterləşdirilmiş əməliyyatların inteqrasiyası bu cür yenidən tənzimləmələrin uğurunu təmin etmiş və ötən bir neçə il ərzində əməliyyatlarda irəliləyiş səviyyəsinə görə VN təqdir edilməlidir. Bu irəliləyiş rəhbərliyin avtomatlaşdırmanın inkişaf etməsinə yetirdiyi diqqətin sübutudur və həm vergi ödəyiciləri, həm də daxili əməliyyatlar və əlaqələndirmə üçün çox faydalı olmuşdur.

Əsas məsələlərdən biri də borcların yığılması ilə bağlı təşkilati strukturun təkmilləşdirilməsidir. Ümumən, belə bir inam var ki, dövlət strukturları üzrə olan və məbləği milyardlarla manatla ölçülən bu cür borcları yığmaq mümkün deyil. Hesab edirik ki, VN bu borcları silmək üçün qanuni səlahiyyət əldə etməlidir və sonra baş idarədə bu cür borclarla məşğul olan müvafiq şöbəni bağlayaraq onun resurslarını müvafiq qaydada digər şöbə və ya səyyar idarələrə ötürülməsi məsələsi nəzərdən keçirilə bilər.

Məhkəmələrə ünvanlanmış vergi ilə bağlı müraciətlər tez-tez vergi çəkişməsi, Vergi Məcəlləsi və vergi mühasibatlığı ilə tanış olmayan hakimlər tərəfindən dinlənir və bu düzgün olmayan nəticənin əldə olunması riskini artırır. Müstəsna olaraq, vergi məsələləri ilə məşğul olan hüquq sisteminin olmaması müraciət hallarının nəticəsinə dair qeyri-müəyyənlik yaradır.

Vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi audit prosesinin səmərəli təşkilindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Çünki audit vergi nəzarətini təmin edən əsas proses olmaqla eyni zamanda cəmiyyətin vergi sistemi haqqında rəyinin formalaşmasında böyük rol oynayır. Audit funksiyasının inkişaf səviyyəsini qiymətləndirmək üçün təkə prosesini tənzimləyən normativ sənədlərin öyrənilməsi və bu qaydalara necə riayət olunduğunu yoxlamaq kifayət deyil. Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə Vergilər Nazirliyi tərəfindən aparılan yoxlamaların keyfiyyətində həmçinin, tezlik və müddətində ciddi yaxşılaşma baş vermişdir. Bəyannamələrin kameral yoxlanılmasında yaxşılaşmanı xüsusilə ilə qeyd etmək lazımdır. Bu bir tərəfdən auditin aparılması üzrə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və tətbiq edilməsinin, digər tərəfdən isə audit prosesinin idarə olunması üzrə təşkilati struktura edilən dəyişikliklərlə bağlıdır.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin aşağıdakı əsərlərində əks olunmuşdur:

1. Ə.Ə.Şərifov. Azərbaycan Respublikasında gömrük nəzarətinin təşkili //“Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Xəbərləri” (Təbiət elmləri seriyası) Bakı, ADPU, 2006. N1, 0,24 ç.v

2. Ə.Ə. Şərifov. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində vergi münasibətləri //“Maliyyə və uçot” Bakı, “Maliyyə və uçot jurnalının redaksiyası” MMC, 2007, N02(174),0,28 ç.v.

3. Ə.Ə. Şərifov. Dövlət vergi sistemi və onun təkmilləşdirilməsi // “İqtisadiyyat və həyat” Bakı, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin iqtisadi jurnalı. 2007, N 12(530), 0,16 ç.v.

4. Ə.Ə. Şərifov. Vergi sistemi iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin fəal mexanizmidir // Azərbaycan Dillər Universitetində doktorantların və gənc tədqiqatçıların XIV Respublika elmi konfransının materialları. Bakı, ADU, 2009.0,04ç.v.

5. Ə.Ə. Şərifov. Vergi sisteminin xüsusiyyətlərinə konseptual yanaşmalar //İqtisad elmləri: Nəzəriyyə və praktikə. Bakı, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 2010. N 1, 0,16 ç.v.

6. Ə.Ə. Şərifov. Vergi münasibətlərinin təkamülünün səciyyəvi təzahürləri. “Elmi əsərlər” Bakı, AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, 2010, 0,20 ç.v.

7. Шарифов А.А. Роль налоговой системы в регулировании экономики //Аналитический журнал «РИСК». Москва ООО «Бест-Принт». 2010, №1, 0,08 ç.v.

8. Ə.Ə. Şərifov. Müasir dövrdə vergi sistemlərinin inkişaf meyilləri // Ümumilli liderimiz Heydər Əliyevin anadan olmasının 87-ci ildönümünə həsr olunmuş Gənc Tədqiqatçıların Ümumrespublika Elmi Konfransı. Bakı, Qafqaz Universiteti, 2010, 0,08 ç.v.

9. Ə.Ə. Şərifov. Azərbaycan Respublikasında vergi sisteminin inkişaf mərhələləri // “Azərbaycan iqtisadiyyatında keçid dövrünün başa çatması: təhlil və nəticələr. Milli inkişaf modelinin formalaşması problemləri” Respublika elmi-praktik konfrans materialları. Bakı, “Şərq Qərb”, 2010, 0,16 ç.v.

10.Ə.Ə. Şərifov. Müasir şəraitdə Azərbaycan Respublikasında vergi mühitinin xüsusiyyətləri //Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XV Respublika elmi konfransının materialları. Bakı, BDU, 2011, 0,12 ç.v.

11. Ə.Ə. Şərifov. Vergi ödəyicilərinin inzibati yükünün azaldılması sahəsində əldə edilən beynəlxalq təcrübə // “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri.” (İqtisadiyyat seriyası.) Bakı, “Elm”, 2011. N 1, 0,24 ç.v.

12. Ə.Ə. Şərifov. Milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin edilməsində təkmil vergi sisteminin rolu // Azərbaycan vergi xəbərləri jurnalı. Bakı, “CBS Poliqrafic production”, 2011. №9, 0,32 ç.v.

13. Шарифов А.А. Роль налоговой системы в развитии национальной экономики // Экономические и гуманитарные исследование регионов. Ростов-на-Дону, 2011.№6, 0,32 ç.v.

14.Шарифов А.А. Организационно-экономические механизмы совершенствования налоговой системы в Азербайджанской Республике //11-й Международной научно-практической конференции «Проблемы развития предприятий: теория и практика» г.Самара. 15.12.2012, 0,16 ç.v.

**Проблемы совершенствования налоговых
отношений в современных условиях****РЕЗЮМЕ**

Диссертационная работа состоит из введения, трех глав и результатов. В введении излагается актуальность темы, уровень изученности проблемы, цель и задачи, объект и предмет исследования, теоретико-методологические основы, ее теоретическое и практическое значение, информационная база, научная новизна работы.

В первой главе диссертационной работы, озаглавленной «Теоретические и методологические вопросы налоговой системы», наряду с классическими экономическими теориями рассматривается отношение к налогам в исламской религии, фундаментальные теоретико-методологические основы налогообложения в современном периоде, особенности налоговых отношений, проводится сравнительный анализ теоретических концептуальных подходов к роли налогов в регулировании экономики. Выдвигается значение критериев нового подхода к различиям между налоговыми системами и налоговой практики различных стран.

Во второй главе исследования под названием «Оценка современного состояния налоговой системы Азербайджанской Республики» исследуются этапы формирования налоговой системы в Азербайджане и факторы определяющие налоговую среду, рассматривается роль налогов в обеспечении доходов бюджета и динамичном развитии экономики, исследуется современное состояние формирования бюджетных доходов, определяются цели структурных изменений, происходящих в налоговой системе, рассматривается и систематизируется международный опыт по снижению административной нагрузки на налогоплательщиков и научно обосновываются возможности использования этого опыта в Азербайджанской Республике.

В третьей главе работы, именуемой «Направления совершенствования налоговой системы», в более широкой классификации исследуются и анализируются факторы, которые должны учитываться при расчете налогообложения, рассматривается экономическая целесообразность и эффективность налоговых льгот, применяемых в настоящее время, даются предложения по совершенствованию механизма налогообложения и налогового администрирования, определяются направления по увеличению бюджетных доходов за счет налоговых поступлений в будущем.

The problems perfection tax relations in the modern condition**RESUME**

Dissertation work consists of introduction, three chapter and conclusions. In the introduction the actuality of the theme, learning level of problems, purposes and tasks, object and subject, theoretical-methodical bases, its theoretical and practical significance, information base, scientific novelty of research are also explaining.

In the first chapter “Theoretical-methodological problems of tax system” besides classic economic theory relation to taxes in Islamic religion is investigating, fundamental theoretical-methodical basis of taxation in the modern condition, basic principles, tax relations peculiarities are expose ding, about the role of taxes on regulation of economy theoretical-conceptual approach with comparative are analyzing.

For explain difference taxes systems and tax practice of different countries new approach (don't give equals significance to criteries) are showing.

In the second chapter “Estimation modern condition of tax system of Azerbaijan Republic” formation stages of tax system in Azerbaijan Republic and to define factors of present tax environment are analyzing, the role of taxes for providing budget incomes and dynamic development of economy are considering, modern condition of formation budget incomes is analyzing, between connection taxes receipt level and taxation degrees is expose ding, main purposes of structural change in tax system are showing, realization reforms from this opinion is estimating, about decrease taxes load of taxpayer world practice are systematizing, using this practice in Azerbaijan Republic from scientific side is founding.

In the third “The improvement trends of tax system” when is calculating tax load to pay attention different factors in effective classification are analyzing, present original methods are recommending, solving tax debts problems, economic accordance and efficiency of realization tax reduction are investigation, for improvement taxation and tax load mechanisms suggestions are giving, for perspective period increasing budget incomes with taxes is definition.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ**

**АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

ШАРИФОВ АЗИЗ АШРАФ ОГЛЫ

**ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАЛОГОВЫХ
ОТНОШЕНИЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ**

Специальность: 5307.01 - «Экономическая теория»

АВТОРЕФЕРАТ

**Диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по экономике**

БАКУ - 2013